

ЛИДИЈА ДОБРАШИНОВИЋ-ЂУРИЋ

ЦРНОГОРЦИ ИЗ ПУТНИХ ЗАПИСА НИКОЛАЈА
ИВАНОВИЧА НАДЕЖДИНА

ПРЕДГОВОР

До личног познанства између Вука Стефановића Караџића и Николаја Ивановича Надеждина дошло је крајем 1840. године у Бечу. Са Надеждином је био Димитрије Кнажевич, богат и утицајан човјек, који је касније финансирао путовање на које су сва тројица пошла. Кнажевич је приволио Вука да им буде сапутник и водич, јер је Вук био одличан зналац наших крајева. Тројица путника су ишла преко Задра, Шибеника, Трогира и Сплита до Котора, свраћајући на острва Хвар и Корчулу. Затим су се на мазгама успели на Његуше, а одатле на Цетиње. У повратку су пловили Скадарским језером и преко Паштровића, Будве, Котора, Дубровника, Сплита, Книна, Коренице, Карловаца, Загреба, Славоније и Срема стигли у Београд.

Пут кроз Лику није био безначајан. Кнажевич је желио да обиђе завичај својих предака. Зато је Надеждин написао књигу...

Сем извјештаја Н. И. Надеждина, драгоцјене податке налазимо и у извјештајима полицијских власти о њиховом путу кроз Далмацију и Босну. (Докуменат о томе донио је Ј. Миловић у чланку „Једна посјета Његушу“). Сем заједничких потврда о неполитичким побудама путника, о њима је у доставама дато и доста занимљивих појединости.

У Надеждину Вук је стекао доброг пријатеља. Надеждин је био пореклом разночинац (син провинцијског ђакона), човек врхунског образовања, који је послје магистарског рада на Духовној академији у Москви одбранио дисертацију о романтичној поезији. Вук је био 20 година старији од Надеждина, али без обзира на поменуте околности било је много тога што их је спајало. Обојица су давали првјенство живом, народном језику у књижевности, пред мртвим црквенословенским језиком, уз поклоничтво пред усменим народним творевинама.

Надеждин је много допринио познавању Вуковог дјела у Русији. Он је благонаклоно подржавао Вукову реформу, његову азбуку, системско бављење филологијом и граматиком. Још из Беча, Надеждин је опширно писао о Вуковој тек објављеној књизи народних пјесама као и о „истински непрецењивом благу не само за Србе већ и за читав словенски свијет”. На препоруку Надеждина Вук је примљен у Руско географско друштво. Из њихових пријатељских односа настала је преписка садржајно веома богата. Њу сачињавају једанаест Надеждинових писама (он је започео дописивање) и тридесет и три Вукова (пет је изгубљено). Писма су интересантна нарочито због тога што представљају бурне 1848. и 1849.

Из писама видимо Вуков револуционарни дух, јер је он побуњени народ прихватио са заносом и вјерно дао слику побуњеног Беча. Вук је обавјештавао у својим писмима о заједничким знанцима, о „угарским Србима”, саопштио о Његошевој смрти и приликама у Црној Гори у то вријеме. Та писма представљају врхунац епистоларне наше књижевности и остају као свједочанства прохујалог времена.

Они су се дописивали све до ране смрти Надеждинове. Путопис, који доносимо у преводу, објављен је под насловом: Черногорци. Изъ воспоминаний Н. И. Надеждина у листу „Утренняя” за 1842. годину, стр. 209—254.

ЦРНОГОРЦИ

Из успомена путника

Свјеже јутро дивног мајског дана разбуктавало се у врело подне, кад су таласи Ријеке, — тако се углавном назива слив вода са источне падине Црне Горе — изнијели наш велики чамац на Скадарско језеро. Ланац стијена, или малих брежуљака острва, нагомиланих пред ушћем ријеке која нас је донијела, још нам нису дозвољавали да у свој љепоти видимо величанствени резервоар воде, који би могао љепотом пејзажа да се пореди с живописним језерима швајцарских и тиролских Алпа.

Али, с њега је одједном наишла свјежина и цијела наша посада, која је у запари тијесног кланца, при монотоном плеску веслала и нехотично почињала да дријема, уздрхтала је, оживјела.

— Ето и Блата! — рекла су истовремено оба перјаника, који су сјећели на боковима чамаца један према другом.

Поетично име перјаника — на нашем *пернатих* — измислио је садашњи Владика за изабрану дружину, коју је он створио, у улози тјелесне гарде, која је у исто вријеме представљала његов двор, штаб, свиту, све што хоћете или, боље, што хоће Владика. Чиновнички састав те дружине састоји се од тридесет људи. Њих бира владика међу младим људима који припадају

најјачим и најбогатијим породицама народа, као награду за заслуге њихових отаца или као залог њихове покорности новом поретку. Перјаници добијају велике плате, по 40 талира годишње, што је у нашем новцу око двјеста рубаља у асигнацијама. Зато они морају да се налазе непрекидно у служби Владике, лично за њега, на свакој врсти задатка, при чему им је дужност да се, ради сагласности са њиховим дворским послом, облаче што је могуће елегантније и раскошније. Уосталом, ван обављања својих дужности они немају никаквих специјалних права, нити неко посебно поштовање у народу. Чак напротив: прост Црногорац гледа на њих увијек попречије, и не пропушта при сваком случају, макар кроз зубе, да пребаци за узалуд (цабе) добијене цванцике. Од тих изабраника — лавова Црне Горе, ако је могуће тако европски се изразити — са нама су се налазила двојица пратилаца — по указу Владичином.

— Да, Иво, Блато! — продужио је млађи. — Остало је још пола пута до Црмнице. Брзо ћемо стићи.

Блатом се на српском зове уопште свако језеро. Црногорци величају тако искључиво Скадарско језеро.

— Брзо, Нико! Брзо, друже мој! — одговарао је старији перјаник шаљиво. — Па, вјероватно, брже него што ћеш ти доћи до своје младе жене с Цетиња, када те Владика пусти кући...

Млађи перјаник је плануо:

— Ја сам ти сто пута говорио, Иво, да се ти не бринеш ни о мојој жени, ни о путу кући. Ја,..."

— Иво сам не зна шта говори, — прекинуо је танки глас трговца из Скадра, који се, завршивши комерцијално путовање по Црној Гори, враћао сада с нашом групом у отаџбину. — Да ли је твоја кућа, Нико, далеко од Цетиња? За вријеме садашњих кратких ноћи, колико пута си ишао тамо и враћао се назад мимо Владичине воље?..

Глас трговца се прекинуо на тој ријечи... У исто вријеме мучила га је јака грозница, коју је он, како је сам говорио, већ више од два мјесеца вукао заједно са својим товаром по стијенама црногорским. Изненада пауза испунила се смијехом веселог Ива. Нико је задрхтао од љутине.

— Одавде до Црмнице има три добра сата уз повољан вјетар, — продужио је трговац повративши се, сасвим не примјећујући нијему сцену у коју се умијешао. — Ви сигурно још овдје нисте били обојица?

— Куда ће они овамо? — викнуо је грубо кормилар нашег чамца, стари Црногорац сиједих бркова, који је до сада у питагорејском ћутању сјекао крмом сањиве таласе. — Ту није пут ни за Котор, ни за Ластву. Ту се не иде да се пије и шета са Швабом, него да се коље с Турчином.

Можда би се бујица ријечи старог гунђала, као налет таласа који су изненада пробили брану, разлила још шире и гласније, да се није у том часу главни од наших сапутника, командант посаде, која нас је пратила, растегнут попријеко у чамцу на самој његовој средини, чинио утонулим у дубок сан, брзо преврнуо на бок, лицем ка крми, и, не отворивши очи, мукло кашљуцнуо. По том звуку који није припадао ни једној од изговорених ријечи, али вјероватно пријатном за присутне, разговор се прекинуо.

Крманош је утонуо у пређашње ћутање, очигледно савршено спокојан; само се наш чамец у том тренутку јако заљуљао од оштрог заокрета на десно, заокрета безразложног и бесциљног. Иво је престао да се кикоће и почео је да врти кишобраном по води, који му је неко од нас дао на чување. Нико је почео да чисти своју лулу, мада је била пуна и још неиспушена.

Ви вјероватно желите да знате ко је био он — тај човек који је лежао попријеко у нашем чамцу, чији је капаш био толико јак? — То је био поп Вукале Грачанин; тако је он сам себе звао и уосталом сви Црногорци, не изузимајући веслача нашег чамца. У теократској републици Црној Гори попови, тј. свештеници, одавно чине највишу, или боље, једину аристократију, колико по важности њиховог духовног чина, толико или још више по томе што се обично с тим звањем уједињује достојанствено старјешине племена, предводника у рату и судије у миру.

Али, поп Вукале Грачанин није био само обичан поп. У једном човјеку истовремено он је спајао сва звања и чинове, не само та, која су постојала у Црној Гори од старине од прадедова, већ и она која су настала овде од скора, као последица последњих реформи садашњег Владике. Поп Вуале био је кнез свога племена, сердар или старјешина своје нахије, капетан, тј. један од главних предводника народне гарде, и коначно, један од дванаесторице чланова врховног владичиног сената, који је био на челу Црне Горе. Уосталом, сва та гомила титула, сама по себи, не би могла да изазове тако дубоко и опште поштовање. На владичином двору ми смо видјели старог попа Ника Ђеклића, који је носио титулу капетана перјаника и с тим заједно био је главнокомандујући, тако да кажем фелдмаршал цијеле црногорске гарде. И баш ти жутокљунци, који су нас пратили, у његовом присуству, не само да су без бојазни брбљали о свачему, него су чак пјевушили, тобож без намјере, пакосну народну пјесму о Ђеклићима, како су они некада одлазили да узму од Турака тврђаву Никшић и вратили су се с таквим успјехом и тријумфом, као у нашој народној причи Пожехолци, који су ишли у Москву да купе Ивана Великог.

Поп Вукале је био силан и опасан због својих личних особина. Још на Цетињу нама су говорили о њему као једном од најбољих јунака Црне Горе. И заиста, и сама његова спољаш-

њост представљала је јунака народних пјесама, — као да је изашао из „Илијаде”.

Никада нећу да заборавам тај утисак при првом виђењу: гигантски раст, цјелокупни склоп мишића изливен као из бронзе; и то античко лице преплануло од јужног сунца, страшно због непокретног мира, упечатљиво одсуством сваке игре израза. Имао је близу 60 година, ако не и више; али он је био бодар и свјеж; његове очи, испод седих обрва, сијевале су као усијано угљевље — блистале су као жеравице, свједоци неугашеног пламена. Осим звања попа, ништа није потврђивало у њему духовни чин свештеника. По обичају, који је од старине владао Црном Гором, био је одјевен како се облаче сви Црногорци; чак није имао браду, коју овдје носе само монаси и то не сви и не увијек. Зато је за његовим силавом или широким појасом патријаршијским, који обично носе Црногорци, био тешки пиштољ обложен скупим сребром, а при бедрима, у позлаћеним корицама, њихао се скупљени ханцар: све су то трофеји отети од Турака, заједно са њиховим угледним главама. Поп Вукале се родио у црногорском стијењу, у Катунској нахији, али он се намјерно спустио доље, на Скадарско језеро, да би био ближе непријатељима и да би их чешће сријетао. Њему је била дата парохија, тј. приход са једног од острва, која су се простирала пред нама. Овде је он живио и убијао Турке већ више од тридесет година. Уосталом, уз сву дивљачност ћуди и навика, поп Вукале није био непријатељ нових идеја и мјера поретка, које је увео у Црну Гору садашњи Владика. Напротив, он је био њихов ватрени поборник и строги чувар. Због тога је Владика, осим сенаторства, њега поставио за сердара Ријечке нахије, у којем нас је звању он сада пратио по цијелом подручју којим је управљао. То је свакако био и узрок његовог страшног незадовољства које је он кроз привидни сан испољио приликом дрског иступа крманоша, очевидно незадовољног новим поретком, који се само придружио перјаницима, да би добацио зловну алузију много даље.

Међутим, тишина која је опет завладала на чамцу није била дуга. Грозничави трговац, који се смотао у клупче, жежио се на чамцу поред крманошевих ногу, не видјевши и не примећујући ништа. Он је само чуо да на казивање крманоша не слиједи никакав одговор.

Тако је, рачунајући да је тај одговор остао за њега, искористио прву прилику, када су зуби престали да му цвокоћу, да продужи прекинути разговор.

— Не говори то, Мато! — рекао је он, обраћајући се крманошу. — Не говори, не срди Бога. Нијесу више стара времена. Дај, Боже, милости Владици и здравља попу Вукалу — сада нећеш срести Турчина ни овдје на Блату, ни до самог Скадра.

Чувши своје име, поп Вукале се брзо окренуо на пређашњу страну, леђима ка крми и исто тако незадовољно кашљуциноу. Трговац се, међутим, распричао.

— Право говорећи, застрашили сте непријатеља. Посебно од онда када сте прошле године, захваљујући попу Вукалу, потопили два чамца која су ишла из Скадра у Жабљак с барутним товаром. Па више од четрдесет невиних је погинуло. Оно, истина, морали смо ми грешни да се раскусурамо за псе: паша је у првим покушајима пријетио да ће нас све поклати. Али, милостив Бог и свети Петар! Откупили смо се новцем. Скупо је коштало. А весело је срцу хришћанскоме кад ево невјерни пси не смију ни нос да помоле у наше рођено Блато. Око Велике недјеље, миралај из Жабљака, требало је да допутује нашем паши у Скадар. И што је било? Није пошао водом, него кренуо да се повлачи тамо кроз планину, гдје ће ваљда једном сломити свој грешни врат.

— Тако ваш паша мора да је страшно љут на попа Вукала? — упитао је Иво.

— Ето колико је љут, да ја сигурно знам: сто дуката не би пожалио за његову главу.

Поп Вукале је лежао непокретно, као да ништа не слуша, мада није било никакве сумње да је све чуо.

Наш чамац је међутим све више излазио на пучину језера, мада се ми нијесмо удаљавали много од обале. Два мала острва су се одједном указала пред нама и открила нам широку кристалну панораму, на крају које се, на стрмом приобалном брежуљку, оцртавала страшна тврђава. То је Жабљак турска тврђава са сталним многобројним гарнизоном састављеним од регуларне војске. На једном од острваца, у раздаљини од неке 2—3 врсте од тврђаве која је лежала на супротној страни, силазиле су ка таласима језера живописно разбацане куће, међу којима је једна нешто виша, са утврђеним крстом, представљала цркву.

— То је било острво Врањина, парохија и кнежевина попа Вукала.

Громки звук пушака зачуо се са обале Врањине, кад смо почели да се изравњујемо с њом. Оба перјаника одговарала су одмах пучњевима из својих пушака. Њих су слиједили веслачи не престајући да веслају, затим и крманаш који није престајао да управља. Ми смо већ знали да је то био обичај Црногораца да се узајамно поздрављају.

— Вукале! — повикао је Иво, гледајући на обалу. — Попе Вукале! Чини ми се да тамо стоји твоја жена. Баш она. Та нијесам је једном видио на Цетињу.

— Може бити, — рекао је равнодушно поп Вукале, не мичући се с мјеста и не отварајући очи.

— Она маше руком; она даје знаке да пристанемо на обалу. Вјероватно си јој ти потребна.

— Али мени она није потребна, — одвраћао је он тим истим гласом, чувајући исти положај.

Чамац је пројурио поред Врањине. Указао се још један мали брешчић који је пливао између таласа. На њему се бијељело усамљено здање, специфичне архитектуре, ничему слично. Пред том зградом трчкарао је човјек у простом црногорском одијелу. Одједном је он ишчезао у облику дима. Кроз неколико секунди одјекнуо је топовски пуцањ.

— Да, то је „душка“ тј. топ на нашем, — руски сам рекао ја. Како је он доспио овдје? Потребно је рећи да се топ у Црној Гори не зове као код нас „душка“. Они га зову по турски „топ“.

— То је од оних топова, које су наши украли од Турака из Жабљака. Владика је саградио овдје кулу, дао је топ и поставио гарнизон против Турчина.

— А колики је тај гарнизон?

— Два човјека, — одговорио је пристојно веслач. — Сада је уосталом остао само један. Други је отпутовао јуче на Цетиње по хљеб. Ми смо нехотично погледали један другог, мада смо већ били привикнути да се не чудимо.

Острвце на коме се налази та занимљива тврђава — рекли су нам да се зове Лесендро — било је посљедње. Иза њега се простирало језеро свом својом дужином око петнаест врста. На самом крају језера, тамо гдје се ријека Бојана излива из њега и отиче према мору, бијељеле су се зидине Скадра — резиденција паше, моћног заповједника Албаније, са осам до десет хиљада војника који су били у непрекидном рату са Црном Гором. И ми смо пловили овдје мирно, безопасно, под заштитом гарнизона од два човјека с једним украденим топом. Морате се сложити да је ту било поезије! Није успјела ни да се смири површина језера пред нама, а на њој се већ појавило много чамаца, који су пловили нама у сусрет. То су били Црногорци који су се враћали са ушћа рјечице Црмнице, уочи сајма, тј. пазарног дана. Сваки чамац, који се сусретао с нама, поздравио нас је барем једним пуцњем. Наши перјаници, и чак веслачи, нису жалили са своје стране барута. Чак је и болесни трговац испалио неколико пута из своје пушке државим рукама. У планинама је одјекнуо громки ехо, преносећи се од клисуре до клисуре снажном грмљавином. Само су ћутале суморне куле Жабљака који се црнио као тамна мрља на веселом, ведром небу југа.

Одједном се један чамац нечујно изравнао с нама. Он је јурио веома брзо. На њему се у гомили простих Црногораца истицао један окретан и лијеп јунак, очигледно перјаник. Наши Иво и Нико једногласно су узвикнули:

— Помози Боже! — и чула су се два хица одмах иза тог уобичајеног црногорског поздрава.

— Помози Боже! — поновио је мрачно перјаник.

Али пуцња за одговор није било.

— Шта је с тобом? — узвикнуо је нестрпљиво Иво. — Или немаш барута?

— Има барута, али нема у души радости.

— Како то?

— Ђуро Пламенац је синоћ погинуо.

Иво и Нико су гласно јакнули. Веслачи су испустили из руке весла.

Поп Вукале је скочио брзином муње, с јарошћу лава: рука његова је махинално шчепала пушку.

— Ђуро Пламенац? — узвикнуо је он, сијевајући дивље очима. — Ђуро Пламенац? Како и гдје? Стојте!

— Да, попе Вукале! — одговарао је тужно перјаник, наредивши чамцији да се заустави. Ђуро Пламенац, твоје кумче, храбри јунак. Синоћ, на Сеоцу, он се сукобио с петорицом невјерника. Двојица су погинула. Прије него што су наши, чувши пуцње, успјели да притекну у помоћ, разбојници су већ одрубили главу младића. Још један је остао на мјесту. Остала двојица су се спасла бјекством кроз тамну ноћ. Ђуро је славно завршио. Ево ти главе, које ми носимо за његову главу Владици. И он је подигао три вреће, кроз које је још капала крв.

Неколико минута се продужило суморно ћутање. Перјаник кога смо срели махнуо је на крају руком, и чамац с ужасним трофејима је кренуо.

— Јадни Ђуро! — рекао је поп Вукале, послвије дуже паузе, тихим гласом, у коме се осјећало потмуло дрхтање осјећања. — Бар он је нашао смирење. Вјечна му памјат!

Он је притиснуо ороз своје пушке и дуго је гледао језеро, ћутљив, као да је пратио свој пуцањ.

Остали су такође по једном испалили, говоривши сложено:

— Вјечна му памјат!

— Нико! — рекао је поп Вукале, обраћајући се млађем перјанику — Ти умијеш да пјеваш. Сјутра ујутро, у Бољевићима, ми ћемо заједно отпјевати једну панихиду за покојника.

— А ти — проговорио је он, обраћајући се трговцу из Скадра — испричај, чим стигнеш, своме паши да спреме још 10 глава за главу Пламенца.

Рекавши то, он је сишао опет у чамац и вратио се у пређашњи положај. Али он није остао непокретан као прије. Његове дугачке жилаве руке непрестано су мијењале мјесто. Он се машао час за пушку, час за лулу, чак и за мој штап. На крају се вјероватно постидио свог узбуђења, полако се подигао, погледао около, узео је са мојих кољена дуван-кесу; не говорећи ни ријечи, дуго је посматрао с пажњом; затим је из ње напунио

своју лулу; упаливши ватру, запушио је, и поново се пружио попријеко у чамцу. Веслачи су већ веслали.

Иво се обратио крманошу:

— Да ли би нам Мато отпјевао пјесму о Ђуру?

Мато није ништа одговарао. Али кроз неколико минута је отегао дугачким, испрекиданим гласом:

— Све у славу Бога истинога,

И у здравље цара московскога,

И нашега Владике светога...

Тако обично почињу све црногорске, јуначке пјесме.

Прелијепо мјесташце које Црногорци називају Црмница. То је најнижа и у исто вријеме најјужнија тачка њиховог небеског гнијезда. Овдје је ублажена суровост планинског поднебља. Ледена магла, стресена са леденог врха Ловћена, стиже овамо као топла киша или освјежавајућа роса. Нема ни жестоке буре нити вјетра „широко” који гуши, због тога што море, са кога допире то кужно дисање тропских биљака, одвојено је високим планинама. Измучени смртним једноличјем голог камена од кога је саздана Црна Гора, и с неописивим уживањем, срећете овде поново сву раскошну вегетацију југа: ђилибар и пурпур винограда, злато поморанци, сиво-плаве, кудраве, пепељасте маслине, атласно зеленило смокава са широким лишћем. Садашњи Владика не назива узалуд у својим стиховима Црмницу — црногорском Италијом.

Дан се приклањао вечери. Ми смо одавно били у пристаништу, на конаку додијеленом нама, по владичиној наредби, у кући попа Јока, главара племена Бољевића у Црмничкој нахији. Не само пловидба, колико ходање од обале језера уочишта које нам је одређено, изнурило нас је до крајности. Више од сата било је потребно пењати се уз литице, кроз потоке, провлачећи се често ивицом дубоких понора. Исцрпљивању наших снага и стрпљивости, припомогла је баш тада планинска прољећна киша, која нас је не више од неколико секунди окупала од главе до пете, као из виједра. То је извјесно вријеме угушило у нама сваку радозналост, свако обраћање пажње на природу и на људе. По доласку на одмориште, главна и једина наша потреба била је у томе да се одморимо и осушимо. Домаћин куће у коју су нас довели био је, како сам већ рекао, поп Јоко, из породице Пламенац, најбројније и најјаче у пламену Бољевића у Црмници. Он сам је био најјачи и најбогатији у својој породици. Уопште сва Нахија црмничка одликује се духом, нарочитом живошћу, и заједно с тим нарочитом напраситошћу, свадљивошћу и непокорношћу. На самом крају Црне Горе на југо-истоку, притиснут с једне стране турском Албанијом, с друге аустријским, некада венецијанским, Приморјем, она дуго није припадала теократском савезу Црногораца и била је засебна, усамљено гнијездо крвника (живописна српска ријеч, која води

поријекло од крви) — час непријатеља час пријатеља свим својим сусједима без обзира на језик и вјеру.

Послије сједињења с Црном Гором, које је било недавно, Црмничани су остали најбунтовнији дио црногорског народа који се уопште није одликовао кроткошћу. Чешће од свих они су били изложени проклињању старог Владике, стрица садашњег, који је више волио да дјелује духовним, него свјетовним оружјем. Садашњи Владика је у њима имао најјачу и најопаснију опозицију против својих реформи. Глава те опозиције био је поп Јоко Пламенац. Он је упорно одбацивао све новотарије, нарочито најважнију од њих — пореске дажбине.

„Ако треба да плаћамо данак”, — убјеђивао је он народ — „зашто се ми свакодневно кољемо с Турцима? Почећемо да дајемо харач паши у Скадру: тако ћемо у крајњем случају мирно да спавамо”.

Чак се чуло да се поп Јоко радије слагао да преда себе и цијелу Црмницу у подаништво Аустрије, која му је обећала богату награду, него да даје, свакако, најнижи данак Владици.

Тешко је било силом изаћи на крај с тим црногорским Мирабоом. Њега су придобијали разним њежностима, добротинством, поклонима. Млађи брат демагога — Марко Пламенац, примљен је у сенаторе и заједно с тим проглашен је сердаром Црмничке нахије. Из политичких предострожности поп Јоко је имао само звање капетана. Али је зато његовог осмогодишњег сина Владика вјерио са својом четворогодишњом рођаком. По тој скоро рођачкој вези било је наређено да ме воде право у кућу попа Јока, ради тога што се у Црној Гори, без обзира на патријархалност, за гостопримство обично плаћа, и то довољно скупо.

Снага и богатство попа Јока сјајно су се испољавали самом његовом кућом. То је било здање замало највеличанственије у свој Црној Гори, разумије се послије Владичиног двора. У крајњем случају, ми ништа љепше нијесмо видјели. Оно се састојало од четири спрата. На сваком је била по једна велика соба. Трећи од њих, који је чинио бијели спрат, био је опремљен креветом урађеним на њемачки начин, двјема дрвеним столицама са наслоном, лакираним сточићем, огледалом с обојеним рамом и чак неколиким зидним гравирама аустријске народне радности, које су представљале српске хероје: Кнеза Лазара, Богдана Југовића, Марка Краљевића, итд. Ја сам уступио то светилиште раскоши једноме од нас, који је имао највише потреба за миром, а сам са свом свитом наших предводника, који су сматрали као обавезу да нас не оставе ни тренутка, попео сам се на највиши спрат, који се налазио у поткровљу. Тамо сам такође нашао кревет на који сам се одмах свалио. Наши помоћници, тј. стари пријатељи Иво и Нико и страшни поп Вукале, распоредили су се на дугачкој клупи, која је стајала по-

ред огромног стола. Њима су се придружили многи нови сабе-сједници црмнички, који су дошли да нам пожелe срећан до-лазак. Сви су они запушили своје луле, и не обраћајући на мене посебну пажњу почели су међу собом да разговарају.

Ми смо били гости незвани и неочекивани. Показало се још да ми нијесмо стигли баш у право вријеме. Домаћина није било код куће. Још јуче уочи празника позвала га је аустриј-ска комисија, која је баш тада приводила крају давнашњи спор између Црне Горе и Аустрије о узајамним границама. Умјесто њега улогу домаћина је преузео брат, сердар и сенатор Марко. То управљање кућом се састојало у томе што је он сједио за-једно с осталом братијом, запалио лулу, узео је живо учешће у разговору и само ми се повремено обраћао питањима: да ли бих желио ракију или кафу, тј. вотку и кафу. У почетку сам ја имао намјеру малко да одспавам, да бих обновио истрошену снагу. Но, ускоро сам схватио да је то било апсолутно немогуће. Дискутанти који су ме окруживали распричали су се, свађали су се, галамили, без икаквог снебивања. Разговор је почео с актуалном новостју, с погибијом Ђура Пламенца који је припа-дао фамилији домаћина и сенатора Марка. Уосталом, Марко није узео тако ватрено учешће у разговору о покојнику као поп Вукале. Испричали су двије или три варијанте његове тужне историје, коју је тог пута и поп Вукале слушао хладнокрвно, само с дубоком пажњом. Потом је разговор почео да прелази с теме на тему. Расуђивали су о граници с Аустријанцима, о непоштењу которских трговаца, о смрти Измаил-Бега, о платама капетана и перјаника, о преговорима с херцеговачким папшом, о поузданом лијеку од грознице, итд.

Као наши политичари у енглеским клубовима, само сло-бодније, гласније и чини се у неку руку разумније. Тако је прошло два сата и више. На крају, срећом, чуо се под прозори-ма звук гусала и с њима, чини се, глас нашег бившег крманоша. Разговор је умукао, и један за другим су отишли да слушају пјевача. Остали су само сенатор Марко и поп Вукале. Ја сам се придигао из своје постеле да бих гледао на Божји свијет кроз једини прозор, који је имао рам, али није било стакла.

— Ти не спаваш, господине, — рекао ми је сенатор Марко.
— Да ли је по вољи ракија или кафа?

Искрено речено, ја сам желио нешто животније, баш да поједем нешто. Ми ништа нисмо ставили у уста цио дан — од раног јутра.

— Захваљујем, — одговорио сам. — Сачекаћемо до вече-ре.

— Ја сам наредио да се за вас закољу двије кокошке, — продужио је Марко, погодивши моју тајну мисао. — Мој брат има куvara Њемца; он ће их прелијепо припремити. Штета што сте дошли код нас у зла времена.

— Да, наравно, — рекао сам ја. — Код вас је сад породична жалост. Покојни Ђуро био је ваш рођак.

— О, не због тога, — побунио се Марко, — већ зато што је кућа без домаћина.

— За Ђура ћемо се ми осветити, а жалити га не треба. Он је био проклет.

— Како проклет? — упитао сам ја с чуђењем.

Но поп Вукале је прекинуо моје питање, рекавши суво:

— То није тако, Марко!

— Како није? Па ти сам знаш...

— Знам ја, што знам. Да је Ђуро умро под клетвом, да ли бих ја њему пјевао панихиду?

— А зар си ти пјевао?

— Отпјеваћу је сјутра. Ђуро је био под клетвом колико и сви ви: њега је одријешо исти тај који га је и свезао — сам свети Петар дао му је милост.

— Ослободио га, може бити! Очеvidно не сасвим. Због чега се кукавац тако злопатио да је мучно било гледати. Па он се скитао по свијету, као вампир; није имао мира ни дању, ни ноћу, ни код куће, ни у туђини. Чак је одлазио у богомоље. Гдје све није био! И у Студеници, и у Дечанима, и у Светој Гори, само што није ишао у Јерусалим. А шта је измолио? Значи, Бог молитве није примао. Онда узме пушку на раме, па против Турчина. Наваљивао је на смрт, а смрт је бјежала од њега. Слава Богу, на крају је завршио.

— За Бога, Марко! — повикао је поп Вукале, повисивши глас. — Ти брбљаш као сврака, а овамо си сенатор. Као да не знаш шта је томе био узрок? Ко ме се десила таква несрећа као Ђуру? Ти ћеш ме наљутити.

Моја радозналост се пробудила још у већој мјери.

— Будите добри — рекао сам ја — испричајте ми историју несрећног Ђура. Шта се то с њим десило? Молим вас испричајте, ако вам то није тешко.

Марко је погледао попа Вукала.

— Ево он ће испричати. Он зна боље.

— Не, испричај ти, — одговорио је поп Вукале. — Ти имаш дужи језик. Само слушај, немој да почнеш да лажеш.

— Молим вас, господине Марко — поновио сам ја, осјећајући да ће се он брже привољети да прича, него његов немилостиви сабесједник.

— Добро, испричаћу! — рекао је Марко — Испричаћу, како знам и умијем!

— Ето, видиш ли, господине мој драги, то је било прије 15 година, или близу 15 — за владе старог Владике, када смо радили по својој вољи...

— Када још није постојао суд и правда — прекинуо га је поп Вукале са пређашњом хладнокрвношћу.

— Но да, тако, по твојем: до суда и правде. Па то је било вријеме, господине, дивно вријеме. Такво вријеме се више неће вратити. У то вријеме — а ти знаш, господине, што је код нас освета?

— Знам — одговорио сам.

Осветом се назива код Црногораца крвна освета, освета за крв, која се предаје с кољена на кољено, породицама и цијелим племенима; то је исто што је вендета код Корзиканаца.

— Добро је што знаш, — продужио је Марко. — Сада погледај кроз прозор. Сада погледај тамо преко рјечице — куће и цркву. То је племе наше нахије које се назива Сотонићи. Ето, међу тим племеном и нашим, тј. Бољевићима, у то вријеме о којем ја говорим била је стара освета. Бога ми, свакако је било — час ми, час они, како се десило. Понекад ми банемо код њих у госте: пали! пуцај! сиједи! Нема милости ни за старе, ни за младе. Такав је, знаш, закон: ко је год мушкарац — било то макар одојче или старац од сто година — коси, само женско не смијеш да дотакнеш. Но да видиш, они желе да захвале за посјету: опет иста прича. Колико пута се дешавало да смо овдје сједјели, баш управо ту, у тој одаји сједимо и пуцамо у те пукотине. Видиш ли их?

Ја сам погледао околу, и видио на зидовима мноштво рупа које раније нијесам примијетио. На неким од њих су се видјели трагови густе гарежи, без сумње — од барута.

— А због чега је почела међу вама тако непомирљива свађа? — упитао сам ја. — Ко је први скривио?

— Бог то зна, — одговарао је Марко. — Ја не знам. Није ни кокојни отац знао. Питам се да ли је и ђед потпуно знао. То је почело давно, веома давно. Био сам ја још ђетић када је стари Владика за вријеме напада... — чини ми се чим је Француз заузео Приморје и помишљао да се пробије у наше планине — ... тако, причам вам ја: стари Владика је почео да нас савјетује, да се ми ради заједничког непријатеља оканимо свађе, да се мирно разрачунамо ко је коме дужан и да склопимо вјечно побратимство. Послушали смо Владика, сакупили кметове, почели да се распитујемо. И тада већ нико није знао од чега је почела освета. Само један веома стар човјек, који је имао више од сто година, сјетио се да је чуо од оца, као да је тобож био такав случај: дјевојка наша, од Бољевића, ишла је због нечега у Будву. Будва је тада још припадала Млечанима. И ето, увриједио ју је неки Латинин псовком, а ту се десио момак из Сотонића, који је није заштитио. Дошла је дјевојка кући и почела да се жали и на Латинина и на Сотонића. Да ли отац или брат, шчепао је пушку и — у освету. На путу се задесио први Сотонић — тан! Ето, и тако је настала гужва. Оно може бити да је тачно тако и било, али нико није повјеровао. По закону би требало, да се заклекло дванаест свједока, а ту је био само један

старац. А и тај није могао да се закуне. „Ја, — рекао је, — сам то нијесам видио, а сјећам се да сам слушао”. Тако је ствар остала неразјашњена. За љубав Владици помирили су се, тј. привремено су се примирили. Пошли су заједно на Французе. Заузели смо цијелу Боку, вратили се натраг — и опет по старом. Првом приликом ми смо се сјетили да су нам Сотонићи остали дужни једну главу. Тамо смо се ми опет задужили. Те ми њима, те они нама. Необично је било то вријеме, господине! И дивно! Тако ми св. Василија острошког!

— Да, а Ђуро? — упитао сам ја, прекидајући усхићена сенаторова сјећања.

— Ђуро је био диван младић, љепота нашега рода и племена. Било му је око 20 година тако ми се чини. Ти то боље знаш, попе Вукале. Па ти си га крстио...

— Он се родио, — одговорио је поп Вукале, — када смо ми били под Дубровником с Русима. Његов отац, мој побратим, пао је поред мене погођен француским куршумом. Ја сам узео све што је он имао при себи и када смо се ми вратили кући, пошао сам до удовице да јој однесем тужну вијест и оставштину. Прилазим кућерку. Сиротица, ништа не знајући, иде, пјевајући пјесме, са тешким нарамком дрва и носи у травези дијете које тек што је рођено тамо, на планини. Мени је било жао новорођенчета, које се родило као сироче. Ја сам га крстио и одмах посинио.

И поп Вукале је јако повукао из своје луле, као да се награђује за тако дугачак говор.

— Да, око двадесет година му је тада било, — продужио је Марко. — Био је јуначина: згодан, лијеп, стасит као дјевојка и храбар као лав. У нашем племену су већ биле створене двије или три пјесме о његовим подвизима против Турчина.

— Био је писмен, — проговорио је опет поп Вукале, нехотично се заносећи разговором — да, није био гори од архимандрита Петронија. Велики дар му је био дат од Бога.

Бити писмен код Црногораца значи умјети читати.

— Стари Владика је био упоран, — продужио је Марко. — Дешавало се да нешто смисли, тако, полако кришом, а на крају то своје оствари. Дојадиле су му наше гужве. Једном приликом о великом свецу, чини се, о Спасову-дне, када се народ са свих страна сакупио на Цетињу — на литију, Владика је подигао крст и проклео је све крвне осветнике, нарочито наша два пламена: „нека буде, рекао је, анатема бачена на свакога ко буде наставио да продужава освету, ко наруши мир и братство! Наши старци су размислили, мало причекали и ријешили су опет да приме вјеру заувјек. Али не задуго. У Сотонићима, главар Сјеклоћа имао је ћерку Стану, љепоту дјевојку. Она се свидјела нашем Ђуру. Момак је био стасао: зашто да се не же-

ни? Послали су сватове с чутуром. Поп Вукале је сам, чини ми се, био кум.

Поп Вукале је климнуо главом у знак потврђивања.

— Шта ћете, добри мој господине? Стари Сјеклоћа је одбио, без поговора, и чак с ниподаштавањем.

Наше и њихово племе су били једно другоме најљући непријатељи. „Неће се десити, мојој ћерки, — рекао је, — да пође за бескућника и безобразника, од зла оца и од горе мајке”.

Разјарио се Ђуро. У свих Пламенаца је узаврела крв. Тешка увреда цијелом племену. Поуздали су се у то да ће силом одвести дјевојку. Тако, једне ноћи пет храбрих момака, сви Пламенци, заједно с Ђуром, хрупили су на Сотониће. Стари Сјеклоћа је осјетио вукове у својој овчијој стаји; пробудио се, али је опет заспао тако да се више није пробудио: њега је посјекао један од петорице момака, када је он јурнуо да отме Стану од Ђура. Дјевојчиног брата су ранили у ногу и он је остао на прагу куће, обливен крвљу. Тада су се пробудили сви сусједи и јурнули у потјеру. Храбри момци су се спустили ка ушћу Црмнице, гдје смо ја и поп Вукале чекали с чамцем. Меци су фијукали над нашим главама, но јунаци су успјели да ускоче у чамац, не испустивши плијен. Почели су да веслају. Чамац је пристао код Врањине, тамо гдје си ти вјероватно видио развалине старог манастира. Ту је поп Вукале смјеста вјенчао своје кумче са Станом. Баш је добро дошла црква коју је он тек направио.

— Ту цркву, — рекао је поп Вукале, — ми тек што смо били осветили с великом церемонијом. Ђуро је био мој ђакон и пјевао је молитве тако умилно, тако пријатно. Ја мислим да стари нијесу тако пјевали. А говоре, било је мајстора, а било их је много. До уништења, манастир је био чудо, љепота. Осам звона висило је на једном звонику.

Он је опет одужио. Марко је продужавао.

— Али, какво се узбуђење дигло другог дана! Опет пожар, пуцање, сјеча! Владика је убрзо допутовао да среди ствар. У нашој цркви, тој поред куће, он је проклео изазиваче нереда, не именујући их. Само је познато да је коловођа био сам Ђуро...

— Није Ђуро, већ стари Сјеклоћа, — приговорио је поп Вукале. — Зато је он и издахнуо као пас, без кајања. Ђуро се показао и Владика му је опростио: у мом присуству пустио га је до крста и пошкропио водицом...

— Нека буде по твојем, — одговорио је Марко. — Ти боље знаш. Ми знамо толико да је Владика некако успио да опет смири народ. Али духови се нијесу смирили. Све је тако било до првог случаја. У сваком случају прошле су двије године у миру. Стана је родила Ђуру прекрасног ђетића. На крштењу, Станин брат, који је остао жив, само без ноге, први пут је дошао

у кућу зету. Они су се побратимили и окумили, на опште задовољство. Убрзо послвије тога Турци су кренули некуд на Морачу. И ми смо скупили чету момака. Ђуро је био, разумије се, први. Успјешно су се борили тамо, око Подгорице и Служа. На крају су се вратили кући с тријумфом и богатим плијеном. И десило се: да се баш тога дана овце несрећне наше удовице Маре Кршикапине нађу у винограду попа Михајла из Сотонића. Поп је приграбио овце и није хтио да их да без откупине, а она није имала новаца ни за лијек. Сиротица, почела је жалосно да кука, да чупа себи косе, да се ваља по земљи — како обично чине жене када су у невољи. Наши јунаци срели су је такву тамо, доље. Плаха срца, нијесу издржали. Они су смјеста јурнули да одузму грабљивцу удовичину имовину. То је било око подне, када је била највећа врућина. Поп Михајло се одмарао под дрветом, пред својом кућом. Његова жена је прва видјела наоружану групу, која се пењала ка стрмени, гдје је била кућа. Она је страшно завриштала. Михајло је скочио, видјевши црвене фесове међу жбуњем, и опалио је тако успјешно да је Дано Пламенац, такође наш рођак, друг и побратим Ђура, пао мртав крај његових ногу. Ђуро се избезумио од јарости, а бијес је овладао гомилом. Поп Михајло, видјевши да је он сам против цијеле дружине, дао се у бијег. Нападаци су јурнули у кућу. Тамо су биле само жене које су вриштале у очајању. Тада је искочио из куће Симо Берлић, с малим дјететом. — „Мушко!“ — зајаукао је он помамно, машући несрећним створењем. Ђуро је још увијек стајао поред љеша, замућених очију. Он је спазио дијете, зграбио га је из Симових руку и бацио га доле низ хридину. Тог тренутка је истрчала из те исте куће жена, испуштајући дивље крике, с разбарушеном косом. То је била Стана, жена Ђурова. Поп Михајло је био њен рођени ујак. Она је код њега дошла тог јутра с дјететом у госте. Ђуро ју је препознао. Али она њега није видјела; она је само видјела како је дијете полетјело, како се њено дијете стрмоглављује доље — и сама је јурнула за њим у дубоку провалију, препуну оштрог камења...

Увече су се нападачи вратили кући дотјеравши са собом све Марине овце. Ђуро није дошао са њима. Он уопште и није долазио у Бољевиће: барем га ми никад нијесмо видјели. Од тада његова кућа стоји пуста. Нико није улазио у њу. Стално причају да се понекад ноћу ту могло чути неко дивље јечање...

Баш код тих ријечи, са степеница које су водиле к нама, помолила се једна брката њушка, сва умрљана од чађи, прекривена неким глупавим калпаком.

— Марко! — изговорило је привиђење, накарадним српским језиком. Што наређујеш да се уради са кокошкама. Оне су убијене и очерупане.

— То је вама за вечеру, — рекао је Марко, придижући се са свога мјеста. — То је наш кувар Њемац. Сјајан кувар! Ја ћу сад да пођем да припремим. А дотле — да ли је по вољи ракија или кафа?

Ја сам безгласно одбио. Марко је пошао степеницама доље. Са мношћом је остао једино поп Вукале који је такође, ћутећи, продужавао да пуши своју лулу. Прича се завршила. Зацијело, ништа више није могло да се дода. Пришао сам прозорчићу. Тамо доље, на маленом пољанчету, сакупило се мноштво момака и дјевојака. Био је празнични дан. Сјетан звук гусала одавно је замукао. Дјевојке су се вртјеле у шареном, веселом колу, распјевавши се под звонким преливима свирале:

— Не стој драги, код мене:
Сад су људи ђаволи,
О свачему говоре,
Но највише о нама,
Да се двоје љубимо..

Н. И. Надеждин

(Превела:
Лидија Добрашиновић-Ђурић)

